

PRAVOSLAVNI KLASIK NA HRVATSKOME

Ware, Timothy

Pravoslavna crkva

(povodom hrvatskog izdanja, Zagreb, Prosvjeta, 2005.)

U posljednje se vrijeme na hrvatskome jeziku pojavilo nekoliko knjiga koje se bave pravoslavljem, a među njima se kao *vodiči* izdvajaju *Mistična teologija Istočne crkve* Vladimira Loskoga (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2001.), *Duh i život Istočne crkve* Ernsta Benza (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2003.), te iz pera Jurja Kolarića *Ekumenska trilogija: istočni kršćani, pravoslavni, protestanti* (Zagreb: Prometej, 2005.). *Pravoslavna crkva* (Zagreb: Prosvjeta, 2005.) specifična je po tome što je, kao i djelo V. Loskog, koji je iz Rusije emigrirao u Francusku, pogled *iznutra*, ali vrlo blizak zapadnom, osobito anglosaksonskom, mentalitetu. Naime, autor Timothy Ware obraćenik je s anglikanstva na pravoslavlje. To je Wareu omogućilo, kako u predgovoru ističe Jure Zečević, inače teološki lektor hrvatskoga prijevoda, da “nakon što je Pravoslavnu crkvu doživio i ‘izvana’ i ‘iznutra’ – toj *istočnoj* stvarnosti u ovoj knjizi pristupi sa spektrom zanimanja tipičnim za *zapadni* mentalitet, zahvaćajući i osvjetljujući i ona pitanja kojima se pravoslavni autori, ponikli samo u pravoslavnoj tradiciji, možda i ne bi na taj način i u tolikoj mjeri bavili” (Ware, *Pravoslavna crkva*, str. 5).

Desetljeće prije Wareove *Pravoslavne crkve* u tada zaposjednutom dijelu Hrvatske, u “Republici Srpskoj Krajini”, objavljen je srpski prijevod s engleskog rada Petera Botsisa *Šta je pravoslavlje?: kratko objašnjenje suštine Pravoslavlja i razlike među crkvama* (Knin: Istina, 1995.), knjižice koja je “napisana u prvom redu za nepravoslavne hrišćane” (Botsis, str. 5). Hrvatski su se čitatelji i čitateljice o stajalištima “zelotske” struje mogli obavijestiti i iz knjige *Protiv lažnog jedinstva: jednostavne misli pravoslavnog kršćanina povodom nerazboritih pokušaja stvaranja unije Jedne, Svete, Saborne i Apostolske Crkve s tzv. crkvama Zapada* (Zagreb: Pravoslavna zajednica “Sveti Ivan Pustinjak”, 1999.). U tome djelu teološki vrlo upućen liječnik Alexander Kalomiros izvodi da “papstvo nije

ništa drugo do ogromna organizacija heretika bez Istine, bez Tajni [otajstava, sakramenata – *prim. M. V. M.*], bez božanske blagodati [milosti - *prim. M. V. M.*]; da nije Crkva, već svjetska organizacija s maskom religije i da je - kao i druge hereze – potpuno strana Crkvi Kristovoj” (Kalomiros, str. 90). Da ne bi bilo zabune, priređivač zagrebačkog prijevoda kritizira Srpsku pravoslavnu crkvu, osobito njezinu Zagrebačku mitropoliju, zbog toga što “otvoreno priznaje crkvenost, tj. svetotajnsku valjanost heretičkoj tzv. Rimokatoličkoj crkvi” (bilješka 12 na 66. stranici). Nije li znakovito da smo knjigu Timothyja Warea, koji Katoličku crkvu ne naziva “papstvom” i koji je za dijalog sa zapadnim tradicijama – pa bi, prema Kalomirosovoj shemi, spadao u “papofile” - dobili nakon ratobornog kontroverzističkog traktata?¹

Timothy Ware, rođen 1934. godine, u Oxfordu je studirao klasične jezike i teologiju, a 1958. je pristupio Pravoslavnoj crkvi. Dugo je boravio na Svetoj gori (Atosu) i Patmosu (“otoku Otkrivenja”), a prvo izdanje njegove *Pravoslavne crkve* londonski “Penguin” objavljuje 1963. godine, prije nego što je obranio doktorsku disertaciju (1965.) te postao svećenik i redovnik (1966.). Ware, koji dobiva monaško ime Kalist (Kalkistos), upravlja pravoslavnom parohijom (župe) u Oxfordu (gdje bogoslužja vodi na grčkom, staroslavenskom i engleskom), te na tamošnjem sveučilištu od Nikolaja Zernova preuzima predavanja o pravoslavnoj teologiji. Godine 1982. zaređen je, kao prvi Englez, za biskupa Pravoslavne crkve, te je, kao naslovni biskup Diokleje, postavljen za pomoćnog biskupa u Arhiepiskopiji Tijatire² i Velike Britanije koja je u sklopu Ekumenske (carigradske) patrijaršije. Najviše se bavi patrističkom (svetootačkom) teologijom, te na engleski prevodi temeljna pravoslavna djela i liturgijske knjige (primjerice, suprevoditelj je *Filokalije*, zbirke tekstova autora

1 Inače, na internetu nalazimo kako je Ware u časopisnom prikazu trećeg izdanja Kalomirosove knjige napisao da “pruža rječiti [eloquent] opis Crkve kao euharistijske zajednice” (<http://www.tuirgin.com/orthodoxy/articles/river_of_fire>).

2 Tijatira (engleski Thyateira) je bio grad (danas Akhisar u Turskoj), središte jedne od sedam maloazijskih Crkava, u vezi s kojom se spominje kriva snošljivost. Arhiepiskop (nadbiskup) koji stoluje u Londonu naslovni je, formalni, glavar tamošnje zajednice, u kojoj je bila rođena Lidija, a doista je nadpastir stotina zajednica pravoslavaca o kojima skrbi isto toliko svećenika i dakona. Tijatirski arhiepiskop prije osamdesetak godina bio je egzarh Zapadne Europe, ali su poslije grčki vjernici u Francuskoj i drugim državama dobili svoje biskupije.

na koje se Pravoslavna crkva osobito poziva), ali je, recimo, objavio i studiju o Grcima pod Turcima. Spomenimo i Wareovo uredništvo u časopisima *Sobornost* i *Eastern Church Review*, te aktivnosti u povjerenstvima za anglikansko-pravoslavni i pravoslavno-metodistički teološki dijalog.³

Uspjeh *Pravoslavne crkve* na engleskom govornom području može se usporediti s onim koji je *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient* Vladimira Loskog od objavljivanja 1944. godine imala u otvorenijim religioznim krugovima u Francuskoj. *Pravoslavna crkva* u četiri je desetljeća samo na engleskom izašla u više od 100.000 primjeraka, te je na vrhu *bestsellerskih* uvoda u pravoslavlje za zapadnjake. Na francuskome jeziku, pak, među autorima *hita* je i Olivier Clément, čija je knjiga *L'Eglise orthodoxe*, prvi put izdana 1961. godine, također postigla brojna izdanja i prijevode.⁴ Za uvođenje u pravoslavlje na Zapadu služe i djela Sergeja Bulgakova, Pavela Evdokimova, Alexandra Schmemanna, Johna Meyendorffa i drugih najznačajnijih teologa 20. stoljeća, u pravilu povezanih s pariškim Institutom sv. Sergija i njujorškom Akademijom sv. Vladimira.

E. Benz u svojem *Duhu i životu Istočne crkve* ne koristi tradicionalni put priručnika nego, i zbog naviknutosti naše epohe na vizualno prihvaćanje svijeta, prvo poglavlje posvećuje pravoslavnoj ikoni. Ware, pak, u knjizi od tristotinjak stranica, koja do naše publike dolazi u osuvremenjenom izdanju, koristi klasični način: prvi je dio "Povijest", a drugi "Vjera i bogoslužje". U prvome su dijelu poglavlja o počecima pravoslavlja odnosno kršćanstva, o razdoblju Bizanta (Istočnoga Rimskog Carstva) govore poglavlja naslovljena "Crkva sedam ekumenskih sabora", "Veliki raskol" i "Pokrštavanje Slavena", slijede "Crkva pod islamom" i "Moskva i Sankt Peterburg", a posljednja tri poglavlja ovog dijela Wareova djela govore o 20. stoljeću: "Grci i Arapi", "Pravoslavlje i borbeni ateisti" te "Dijaspora i misija". Drugi, doktrinarni dio knjige ima sedam poglavlja: "Sveta predaja: korijeni pravoslavne vjere"; "Bog i čovjek"; "Božja

3 Šire osnovne informacije i na: <[http://orthodoxwiki.org/Kallistos_\(Ware\)_of_Diokeleia](http://orthodoxwiki.org/Kallistos_(Ware)_of_Diokeleia)>.

4 Poput Warea, i Clément je obraćenik na pravoslavlje, ali on je bio ateist koji je rastao u francuskom protestanskom okolišu. Od pravoslavnih mislilaca u zapadnom svijetu spomenimo i oca Seraphima Rosea (1934. –1982.), Amerikanca iz metodističke obitelji koji je izgublenu vjeru bio pronašao u pravoslavlju.

crkva”; bogoslužje je prikazano u poglavljima “Zemaljski raj”, “Sakramenti (svete tajne)” i “Svetkovine, postovi i osobna molitva”, a šesnaesto, završno poglavlje knjige naslovljeno je “Pravoslavna crkva i jedinstvo kršćana”.

U ranoj je Crkvi postojalo jedinstvo vjere, bez obzira na to što su, pojednostavljeno, Rimljani (zapadnjaci) u pristupu kršćanskim otajstvima bili praktičniji, a Grci (istočnjaci) spekulativniji. Čak i nakon raskola 1054. godine puk nije imao jasnu spoznaju o ozbiljnosti spora, odnosno tek su križarski pohodi prouzročili definitivni raskol: “nakon 1204. godine više nije bilo nikakve sumnje da su se kršćanski Istok i kršćanski Zapad razdvojili” (usp. Ware, *Pravoslavna crkva*, str. 43-54). Pravoslavna crkva razumijeva se kao *Crkva predaje (tradicije)*: “Kad se na međucrkvanim skupovima od pravoslavnih vjernika zatraži da ukratko kažu što smatraju razlikovnim obilježjem svoje Crkve, ponajviše upućuju na njezinu nepromijenjenost i odluku da ostane vjerna prošlosti, na smisao za *živu neprekinutost veze s prvobitnom Crkvom*” (Ware, str. 155-156). Glavni su elementi koji s vanjskog gledišta čine predaju Pravoslavne crkve: Sveto pismo (“pravoslavlje Bibliju smatra verbalnom ikonom Krista”); sedam općih sabora i odluke nekih lokalnih sabora; sveti crkveni oci (među koje se ubraja i Grigorije Palamas, hezihast iz 14. stoljeća), liturgija, kanoni i ikone (usp. Ware, str. 158-163).

Latinima, kako su istočnjaci (pravoslavci) nazivali zapadnjake (katolike), carigradski je patrijarh Focije (9. stoljeće) predbacivao sedam zabluda, od kojih su se tri odnosile na vjeru (izlazak Duha Svetoga od Oca i Sina, ubacivanje *Filioque* u Vjerovanje i primat pape). Mihajlo Cerularije, patrijarh u doba raskola, navodi 22 zablude, od kojih su se samo tri odnosile na vjeru; u sljedećim stoljećima “zablude latina”, kako su Bizantinci nazivali razlike između dviju Crkava, popele su se na više od 60; da bi se u današnje vrijeme uglavnom opet navodile tri dogmatske razlike, među kojima je i neizbježni *Filioque* (“i Sina”).

U prvom dijelu “Boga i čovjeka” (11. poglavlje), koji je naslovljen “Bog u Svetom Trojstvu”, Ware piše da su, prema pravoslavnim piscima, “obje posljedice dodatka *Filioque* – podređenost

Svetoga Duha i preveliko naglašavanje Božjeg jedinstva – dovele do iskrivljavanja rimokatoličkog učenja o Crkvi. Budući da je na Zapadu zanemarena uloga Svetoga Duha, na Crkvu se počelo gledati previše kao na instituciju ovoga svijeta kojom se upravlja pomoću zemaljske moći i jurisdikcije. Kao što je u zapadnom svijetu Božje jedinstvo naglašeno na štetu raznolikosti, tako je u zapadnom konceptu Crkve jedinstvo odnijelo prevagu nad raznolikošću, a rezultat toga je prevelika centralizacija i papinski autoritet” (Ware, str. 170). To je stajalište “zelota”, “jastreba”, a “postoje i pravoslavne ‘golubice’, oni koji gaje rezerve prema nekim kritikama na *Filioque*. Među ostalim, “ne treba suviše insistirati na tvrdnji da Zapad depersonalizira Trojstvo time što pretjerano naglašava jedinstvo na štetu raznolikosti. Nesumnjivo je da zbog dekadentne skolastike kasnoga srednjeg vijeka i posljednjih stoljeća na Zapadu postoje neki koji na Trojstvo gledaju shematski i smatraju ga apstraktnim. Istina je također da je u ranom patrističkom razdoblju latinski Zapad polazio od jedinstva božanske biti prema Trojstvu osoba, dok je naprotiv grčki Istok polazio od Trojstva osoba prema jedinstvu biti. Ali ovdje govorimo samo o općim tendencijama, a ne o nepomirljivim suprotnostima ili posebnim herezama. U krajnjem slučaju zapadni pristup vodi prema modalizmu i sabelijanstvu, dok istočni pristup vodi prema triteizmu (prema konceptu ‘triju Bogova’),” piše Ware (str. 171). Odnosno “danas postoji škola pravoslavnih teologa koji vjeruju da razilaženje Istoka i Zapada zbog *Filioque*, premda nije nevažno, ipak nije tako bitno kao što to smatraju Loski i njegovi sljedbenici. Rimokatoličko poimanje osobe i djelovanja Svetog Duha – kako ovi potonji zaključuju – nije u osnovi različito od poimanja kršćanskog istoka; stoga se možemo nadati da će se u suvremenom dijalogu između pravoslavlja i katoličanstva konačno naći rješenje tom kamenu spoticanja” (str. 172). Koliko nam je poznato, činjenicama se teško može potkrijepiti tvrdnja o “školi” pravoslavnih teologa koji *Filioque* smatraju važnim, ali ne i bitnim (možda je točnije govoriti o “usmjerenju” ili “tendenciji”), kao što je *preoptimistično* reći da *Filioque* bitnim danas smatraju (samo) “Loski i njegovi sljedbenici.”⁵

5 O pravoslavnim, katoličkim i stajalištima ostalih kršćana o *Filioque* vidi zbornik *Teologija o Duhu Svetome u dijalogu Istoka i Zapada* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1998.).

Prevoditeljica Olga Škarić uglavnom je dobro obavila svoj posao, iako, primjerice, crkveni povjesničar, bizantolog i slavist Dvornik ipak nije *Franjo* (str. 50) nego *František* ili *Francis*; već uobičajeni *metropolit* nije isto što i *mitropolit*⁶ itd. Smatramo da je teološki lektor Jure Zečević trebao intervenirati s više bilježaka te upozoriti prevoditeljicu na to da postoje i hrvatski prijevodi određenih knjiga prevedenih i na engleski, a svakako je uz “Preporuku za daljnje čitanje” morao biti i popis djela objavljenih na hrvatskom (možda i na srpskom). U novinskim recenzijama posebno je istaknuto Wareovo pretjerivanje o stradanju Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj.⁷ No jedan sporni pasus od dvadesetak redaka, premda je jamačno zavrijedio koji redak u bilješci, nikako ne bi smio zasjeniti sve istinite, dobre i korisne strane Wareova djela koje će Zečević opravdano, kako je najavio na predavljanju knjige, uvrstiti u obveznu literaturu studenata Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu kojima predaje o pravoslavlju.

“Unatoč nekim dvojabama u pogledu prijevoda i naše teološke lekture, onima koji dočitaju ovu knjigu, Pravoslavna crkva zasigurno više neće biti *terra incognita* – i to je njezin najvrjedniji doprinos”, ustvrdio je Zečević (Ware, str. 6). Objavljivanjem *Pravoslavne crkve* – može se reći već klasičnog uvoda u pravoslavlje - kao da se završava razdoblje *skriptarskog* upoznavanja s pravoslavljem u Hrvatskoj. Naime, nakon *Doktrinalnih razlika između rimokatolika i pravoslavaca* Jurja Pavića (2. izdanje, 1986., ciklostil), *Istočnog bogoslovlja* Jure Zečevića (1998., privremena skripta - *ad usum pri-*

6 U katolika je metropolit nadbiskup glavar crkvene pokrajine, a u pravoslavnim Crkvama nisu ujednačeni služba, čast i dostojanstvo (uključujući i *honoris sile alicque jurisdictione*); primjerice, u nekim je Crkvama mitropolit “prvi među jednakima” u crkvenoj pokrajini, ali s manje prava nego metropolit; mitropolit može biti i na čelu autonomne, relativno samostalne Crkve; a negdje su, opet, svi ordinariji mitropoliti.

7 PAVIČIĆ, Darko, Knjiga *Pravoslavna crkva* optužuje Hrvatsku za represiju nad SPC-om, *Jutarnji list* od 4. ožujka 2006., str. 5, Zagreb (izvještaj s predavljanja knjige); BEŠKER, Inoslav, Lažna slika pravoslavlja, *Jutarnji list* od 9. ožujka 2006., str. 26-27 (širi prikaz Wareova “životnog djela” iz kompjutora komentatora religijskih pitanja). U poglavlju “Pravoslavlje i borbeni ateisti” stoji u najmanju ruku neprecizna tvrdnja da je u doba (tzv.) NDH “pola srpskog stanovništva u Hrvatskoj stradalo”; osamostaljena Hrvatska 1991. odmah je “počela provoditi represivne mjere prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi i svećenstvu u nekim dijelovima na svome teritoriju”; Ware piše da je Ante Pavelić “tražio blagoslov Rimokatoličke crkve”, ali ne i da Sv. Stolica nije priznala državu kojoj je bio na čelu; navodi se izjava patrijarha Pavla (Stojčevića) da SPC nije svoj narod učila uzimati tuđe nego samo braniti svoje svetinje, ali se ne navodi neka odgovarajuća izjava tadašnjeg zagrebačkoga metropolita kardinala Franje Kuharića (usp. Ware, str. 135).

vatum), ili *Kršćanstva Istoka* Tomislava Zdenka Tenšeka (2001.) i sličnih skripata, dobili smo radove koji stručnoj i (potencijalno) zainteresiranoj javnosti pružaju relativno zaokružen pogled na pravoslavlje. Čitateljicama i čitateljima, dakle, na raspolaganju su djela engleskog pravoslavca T. Warea (biskupa Kalista), ruskog filozofa i (svjetovnog) teologa V. Loskog, grčkog “jastreba” A. Kalomirosova, njemačkoga protestantskog znalca E. Benza, hrvatskog katoličkog stručnjaka J. Kolarića... Osim djela domaćih autora, nedostaju prijevodi nekih katoličkih autora, možda prije svega kardinala Tomáša Špidlíka, a u kontekstu nužnog upoznavanja s izvornom literaturom bilo bi dobro prevesti *The Orthodox Way*, također popularno Wareovo djelo, čije je prvo izdanje objavljeno 1979. godine, kad je već bio svećenik i redovnik. Ako je *Pravoslavna crkva* poglavito akademski rad, *Pravoslavni put* poetski je vodič teologijom pravoslavlja, jedan od najboljih suvremenih pravoslavničkih katekizama.

Mr. sc. Mirko Vid Mlakar, Zagreb